

FILOZOFIA MYSLE AKO LOGICKÝ JAZVEČÍK?

Andrej DÉMUTH

Príspevok Silvie Gálikovej [2], opätovne preukázal, že problematika filozofie mysle tvorí veľmi špecifickú a značne vyhranenú oblasť vedeckého bádania. Najmä vďaka rozvoju a nepopierateľnému pokroku niektorých jej – spočiatku len pomocných – vied (neurovedy, kognitívne vedy, psychológia, biológia, teória informačných systémov...) možno dokonca nadobudnúť dojem, že samotná problematika mysle prestáva byť dnes dominantne filozofickým problémom a že skôr naopak jadro jej skúmania možno nachádzať najmä v metateoretických úvahách neurovedecky a biologicky vzdelaných vedcov, teoretikov informačných systémov, neurofyzičkov a teoretikov jazyka. S postupom času je dokonca zrejmé, že najmä s rozvojom najnovších zobrazovacích metód (PET, NMR, CT.... najmä prínosom manželov Damasiových, Zekyho, Cricka atď.) možno konštatovať, že vlastne každý, kto ignoruje či prehliada nové poznatky práve z tejto oblasti bádania, je takpovediac odsúdený v skúmaní mysle na vyhnanstvo mimo hlavného prúdu myslenia¹. Filozofia mysle sa jednoducho stala exaktnou a exaktnými vedami saturovanou disciplínou.

Napriek nepochybnému pokroku neurovedeckého bádania má tak ako každá teória aj teória mysle predsa len svoje filozofické východiská a pozadie, ktoré odкрýva. Filozof mysle má preto na rozdiel od svojich exaktnejších vedeckých kolegov predsa len bytostné právo či dokonca povinnosť odstupe, ktorý mu umožňuje vyjadriť sa i k niektorým, najmä explanačným a metodologickým problémom celého skúmania. A práve na niektoré z problémov prezentovaných neurovedecky zameraných metód skúmania by som chcel upriamiť pozornosť.

1/ Ding an sich a svet pre nás. Zdá sa, akoby klasická filozofická tradícia nedokázala spolu so svojimi novovekými výdobytkami v oblasti poznania presadiť i poznatky o hraniciach a obmedzeniach nášho poznania. Jedným z klasických príkladov nedôslednosti či nerovnomernosti uplatňovania filozofických poznatkov vo všeobecnom vedeckom, ale i filozofickom povedomí je dištinkcia medzi počiatočným ontologicko-epistemologickým optimizmom novovekého bádania a jeho revíziou v kantovskom, ale aj v tesne predkantovskom nazeraní poznania. Kým pre novoveké ponímanie poznania bola charakteristická viera v úplnú adekváciu sveta a poznania, Locke, Hume a Kant nás upozorňujú na to, že medzi tým, čo existuje samo osebe, a tým, čo poznávame, je či môže byť značná ontologicko-epistemologická priepasť. Inými slovami, to, čo poznávame, nie je svet sám osebe (Ding an sich), ale len svet pre nás. Tento fakt je o to závažnejší, že sa dotýka aj takého bytostne komplikovaného bádania, ako je poznanie seba prostredníctvom vlastného poznávania (i samotný poznávajúci (vedomie) je zároveň čiastočne fenomenom (vedomie tak, ako sa javí samo sebe), ale i onou Ding an sich, ktorá zostáva nepoznateľná) Vedomie teda spoznáva seba samo len tak,

¹ Hoci filozofia mysle nie je saturovaná len z tejto oblasti, ale aj z oblasti kybernetiky, teórie jazyka ..

ako sa samo sebe javí (či už vo forme introspekcie, alebo prostredníctvom takzvaných objektívnych vedeckých prístupov), ale nespoznáva seba samo takpovediac „osebe“, v čistej podobe bytia. (Možno namietnuť, že úvahy o Ding an sich sú *per definitione* zmysluprázdne, pretože sú neverifikovateľné a nefalzifikovateľné, a existuje možnosť, že svet Ding an sich je identický so svetom pre nás. Stále však táto dištinkcia existuje). Tento fakt však všeobecne novoveko ponímaná prírodná veda akoby naďalej takmer prehliadala. A to i napriek tomu, že z neho rezultujú závažné obmedzenia. Tým prvým je principiálny falibilizmus poznávania, ktorý sa s postupom času predsa len pomaly začína uplatňovať napríklad v jadrovej a elementárnej fyzike vo forme pravdepodobnostného poznania, ale v ostatných častiach prírodovedného poznania akoby stále absentoval. Druhým obmedzením je samotný ontologicko-epistemologický charakter poznávaného.

2/ Svet je principiálne ideálnej povahy. Z povahy poznávania vyplýva, že nespoznávame Ding an sich („veci osebe“), ale len naše predstavy „vecí“, ich vnemy či idey. To, s čím sa reálne stretávame, je vlastne naša mentálna reprezentácia – sú to naše vlastné idey (idey v lockovskom ponímaní ako akýkoľvek obsah mysle). V podstate je vedomie teda skúmateľné len tou časťou vedomia, ktorá je sebauvedomením (subjektívny pól – fenomenon), hoci samo je aj Ding an sich). Dovedené do dôsledkov – svet je ideálnej povahy, človek je miestom i hranicou sveta ([7] 5.632-5.641) ako takého. Tým v žiadnom prípade nepopieram reálnosť existencie sveta nezávislého od subjektu, naopak, predpokladám, že naše idey sa reálne viažu na svet ako Ding an sich, že v normálnom prípade mu viac-menej dobre zodpovedajú. Z ideálnej povahy sveta však vyplýva problém s jeho pôvodom.

3/ Konštruovanie predmetov. Klasická metodológia a teória poznania verí v autonómnosť a nedeterminovanosť predmetu skúmania vo vzťahu k metóde jeho skúmania a explanácie. Verí v samostatnosť a *ἀλήθεια* vyjavovania skúmaného predmetu. Dejiny vedeckého, ale aj filozofického skúmania nás však upozorňujú na moment konštituovania, a nie vyjavovania predmetu, a to práve v závislosti od metódy jeho skúmania. A to ešte viac, ak uvážime, že predmety nášho poznávania sú vlastne našimi ideami. Ako ukázali Niels Bohr a Werner Heisenberg, svetlo sa nám javí ako častica alebo ako vlna, vždy v závislosti od metódy jeho pozorovania. Tento záver vyplýva i zo všeobecnej teórie relativity, kde je zrejmé, že na konštituovaní predmetu pozorovania má nemalý a podstatný podiel najmä referenčný rámec explanácie či pozorovania. Medzi pozorovaným predmetom a metódou pozorovania nie je jasná hranica, a teda samotná metóda pozorovania zároveň konštituuje i predmet svojho skúmania. To by však potom znamenalo, že neurovedy a introspektívna filozofia principiálne neopisujú to isté, ale skôr celkom odlišné „fenomény“ svojho skúmania.

4/ Odlišnosť a nesúmerateľnosť predmetov skúmania vo filozofii mysle. Referenčný rámec skúmania spolukonštituuje predmet svojho pozorovania. Neurovedec pri svojom bádani neskúma ducha, dušu, svedomie, skúsenosť, ale neuronálnu štruktúru, šírenie elektromagnetických vzruchov a štruktúru biologického substrátu fenoménu, ktorému súhrne vraví vedomie (protovedomie, bazálne vedomie...). Introspektívne

zameraný filozof vo svojom skúmaní nevidí „výstavbu vedomia“, ale najmä obsah a prežívanie (najmä subjektívnej) skúsenosti. Iste, možno pritom predpokladať, že ontologicky, v rovine Ding an sich sa ich pozorovania viažu na tú istú vec osebe. V rovine fenoménov to však tá istá vec nie je, a nie je to len vďaka rôznym uhlom pohľadu či rôznym aspektom. Podobne možno predpokladať, že newtonovský vesmír je iný ako vesmír Claudia Ptolemaia, hoci hovoria o tej istej Ding an sich – o vesmíre osebe, ktorý je z tohto pohľadu ten istý a relatívne nemenný, epistemologicky a explanačne sú to pre oboch vedcov celkom odlišné svety. Povedané kuhnovským jazykom, sú to rôzne entity z rôznych paradigiem. Ich odlišnosť nespočíva len v zmene uhla pohľadu, ale najmä v tom, že jednotlivé entity v jednotlivých svetoch denotujú celkom iné obsahy a vzťahy. Ich významy sú pritom spoluurčené mnohými referenčnými rámcami (jazyk, kultúra, spoločenská skúsenosť, genetická štruktúra...). Sú navzájom nesúmerateľné, hoci sa môžu zdať ako podobné. Nesúmerateľnosť je totiž vecou absencie korektného prekladu. Adekvátny preklad predpokladá odhalenie všetkých relevantných vzťahov a ich pretlmočenie do iného systému. V oblasti explanácie vedomia sa však skôr pohybuje v rovine Quinovho totálneho prekladu. Z fyzikálneho aspektu možno totiž Matúšovo evanjelium od J. S. Bacha podrobne opísať prostredníctvom analýzy jednotlivých vlnení, amplitúd, frekvencií a funkcií času, avšak takýto opis je absolútne nepreložiteľný do explanácie zážitku počutého a skúsenosti hrania (analógia s Mary a kválami). Problémom nepreložiteľnosti však nie je len to, že nedisponujeme adekvátnym slovníkom (o ten sa veda môže pokúšať, rozsah vlnových dĺžok...), ale skôr (ako sa domnievam) to, že ide o entity odlišného rodu (nie druhu).

5/ Vnútoraná skúsenosť a vonkajší svet – svet a vedomie. Mozog tak, ako ho poznávame, síce sám osebe (ako Ding an sich) predchádzal vedomie a existuje mimo neho, avšak ako jeho predmet je jeho vlastným produktom. A naopak, vedomie je s najväčšou pravdepodobnosťou produktom mozgu (F. Koukolík). Základným problémom mnohých filozofov mysle je priepasť medzi subjektívnou a objektívnou skúsenosťou či vnútorným zážitkom a jeho objektívnym pandantom. „Protiklad vonkajšej a vnútornej skutočnosti je (však) rýdzou ilúziou“. Ako uvádza Max Delbrück, „existuje iba jediná skutočnosť“. Už Berkeley upozornil na to, že rozdiel medzi primárnymi a sekundárnymi kvalitami je iluzórny. Neexistuje vlastne žiadny skutočne vonkajší svet, stretávame sa len so svojím vnímaním, prežívaním a predstavovaním. Hranicu, ktorou rozhodujeme o vonkajšom a vnútornom, vkladáme do sveta sami, a to značne arbitrárne (pozri syndróm locked in, zmena telesnej schémy, problém hraníc identity, sveta, sen... – s tým súvisí aj otázka, či vedomím disponujú aj iné bytosti a entity). Rozlišovať medzi predmetom skúmania a nástrojom pozorovania – tým, čím je predmet skúmaný, je teda značne iluzórne. Možno tak činiť – veľmi účinne, avšak iba veľmi obmedzene jedno bez druhého totiž ontologicky neexistuje (esse est percipi a vedomie je vždy vedomím o niečom). Paradoxné teda je to, že keď hovoríme o objektívnom póle vedomia, hovoríme o ňom vždy len cez subjektívny pól vedomej skúsenosti a našej predstavy, a naopak predpokladáme, že dôvodom, prečo môžeme o vedomí vôbec hovoriť, je práve objektívna existencia objektívneho pólu vedomia – jeho existencia ako Ding an sich, ale dokonca aj ako fenomenon (mozog ako výtvor neurovied). Interpretácia neurovied je teda koniec koncov interpretáciou rovnakej povahy ako interpretácia vychádzajúca zo subjektívneho vedomia. To napokon zna-

mená. Že *my sme vedomím*, a to je ontologicky pravdepodobne *neuronálnymi výbojmi*. Neurovedy však neskúmajú vedomie (!), skúmajú mozog, a to prostredníctvom vedomia (mozog sám totiž neskúma, skúma naše vedomie, ktoré je síce možno epifenoménom mozgu (ako veci osebe), avšak mozog ako fenomenon je výtvorom vedomia). Hranica medzi vonkajším a vnútorným je teda naozaj značne iluzórna („Človek je hranicou sveta“ ([7] 5.632 5.641)), je daná metódou prístupu.

Záverom: Ako sa teda zdá, neurobiologicky saturovaná filozofia mysle sa i vďaka nesmiernemu pokroku nových zobrazovacích metód stáva najmä filozofiou mozgu a vedomia (hovorí o vedomí, skúma mozog). Prírodné vedy združené najmä okolo chémie a biológie, z ktorých tento prístup povstáva (iná je situácia napr. v kvantovej fyzike) však akoby stále zotrvali v ošiali novovekého ontologicko-epistemologického optimizmu a neprešli revíziou transcendentálneho myslenia (mozog ako produkt vedomia). Ich význam a najmä deskriptívny prínos ku skúmaniu vedomia je nepochybný a ich rozvoj je nádejou do budúcnosti. Z metodologických dôvodov, uvedených v bodoch 1-5, však optimizmus prezentovaný v príspevku Silvie Gálikovej, nezdieľam a obávam sa, že problém filozofie mysle je len z „objektivistického“ pólu neuroved celkovo neriešiteľný (nepreložiteľnosť subjektívnej skúsenosti do „objektivistického“ jazyka, odlíšenie mozgu ako produktu vedomia od vedomia ako produktu mozgu...). Napriek tomu sa však nazdávam, že vyriešenie aspoň niektorých z týchto otázok nie je nemožné a že neurovedy nám v tom môžu napomôcť.

*Andrej Démuth,
Katedra filozofie, Fakulta Humanistiky,
Trnavská univerzita,
Hornopotočná 23,
918 43, Trnava*

LITERATÚRA

- [1] DELBRÜCK, M. (1986): *Mind from Matter? An essay on evolutionary epistemology*. New York
- [2] GÁLIKOVÁ, S. (2003): Problém vedomia. In: *Organon F 10*, č. 1, 1-17.
- [3] HUME, D. (1962) *On Human Nature and the Understanding*. New York, Macmillan Publishing Company.
- [4] KANT, I. (1979). *Kritika čistého rozumu*. Pravda, Bratislava.
- [5] KOUKOLÍK, F. (1997): *Kniha o Evě a Adamovi*. Makropulos, Praha.
- [6] KUHN, T. S. (1982): *Štruktúra vedeckých revolúcií*. Pravda, Bratislava.
- [7] WITTGENSTEIN, L. (1993): *Tractatus logico-philosophicus*. OIKOYMENH, Praha.